

Дикі ссавці Чернігівського району Запорізької області: до складу фауни та значення видів у культурному житті

Любов Харчук, Сергій Харчук

Чернігівська краєзнавча спільнота (Чернігівка, Запорізька обл., Україна)
e-mail: sergubf@gmail.com

KHARCHUK, L., KHARCHUK, S. Wild mammals of Chernihivka Raion of Zaporizhia Oblast: the composition of fauna and the importance of species in culture. — Original data on the composition and changes in the local mammal fauna are collected, some observations on animal behaviour and animal-human interactions are given. Based on these data, we can conclude about the general decline of local fauna due to human activities. Decrease of human influence since the 1990s has led to an increase in abundance of some species, but not in diversity. The fauna of Chernihivka Raion, as well as Ukraine in general, needs better protection at both state and local levels. Additional material collected is proverbs and riddles common in the study area and related to its mammal fauna. This indicates the interest of residents to the environment. Such interest needs to be developed by increasing general awareness of the value of biodiversity and respect for nature.

Вступ

Розмаїття рослинного і тваринного світу притаманне степам України. Великі площі трав'янистої рослинності помережані річками, ярами, чагарниковими, галерейними дерев'янистими заростями і відслоненнями гірських порід Приазовської височини. Такі природні умови сприяли розвиткові фауни нашого краю. Особливо багатою вона була в минулі часи і за чисельністю, і за різноманітністю. Для прикладу — тарпани, сайгаки, ведмеді, горностаї, лісові коти й багато інших тварин жили тут за часів козацтва запорозького. Заорювання степу, скорочення лісових площ призвели до величезних змін у фауні: зменшилася кількість одних звірів, інші зникли повністю (Барабаш-Никифоров 1928; Яворницький 1990).

За останні десятиліття теж відбулися певні зміни. Загалом клімат регіону помірно-континентальний, зі спекотним літом і незначною кількістю опадів. У XXI ст. середньорічна температура зросла ще більше, а опадів стало менше. Це призвело до помітного обміління річок і балок. Разом із тим в останні десятиліття зменшилися залюдненість території й антропогенний вплив на природу. Наведені фактори змінили і теріофауну.

Тварини завжди жили поруч із людиною. Не всіх удалося приручити людині, використати для своїх потреб. Для того, щоб співіснувати, спільно використовувати природні ресурси, люди повинні вивчати фауну свого краю, особ-

ливо ссавців. Саме їх люди вважали найбільш досконалими, вартими уваги. Із сивої давнини дійшли до нас прекрасні зразки усної народної творчості: казки про тварин, прислів'я, приказки, загадки, перекази, легенди. Тварини також зображені в оповіданнях і повістях українських письменників. Найпоширеніші герої художніх творів — вовки, зайці, їжаки, лисиці, миші.

У цій статті описано звичайних і рідкісних представників тваринного світу Чернігівського району Запорізької області, тих, про яких автори мали змогу зібрати відомості, що заслуговують на увагу. Далі буде викладено унікальну інформацію, накопичену завдяки власним спостереженням за фауною Чернігівського району та спілкуванню з мешканцями рідного краю. Наведений матеріал допоможе краще пізнати особливості тваринного світу приазовської степової частини України.

У тексті вжито позначки: † — регіонально вимерлий вид, Δ — фантомний вид, вказівки якого є сумнівними. □ — вид спостерігається лише епізодично (зокрема й стосовно видів, які раніше були численними).

Хижі, або псоподібні

Вовк (*Canis lupus*) — хижий звір родини псових. На території Чернігівського району вовки були дуже поширені після Другої світової війни, пізніше десятки років їх не було помітно. Чисельність різко зросла в останні 20 років. Зараз їх багато. Поширені вони на всій території району. Були випадки 5 років назад, коли вовки забігали в села й забирали телят і овець. Часто їх бачили трактористи, що обробляли землю, та звичайні мешканці. Це були самотні вовки, вовчиці з вовчятами, зграї з трьох вовків. Розповідь жителів району про вовків у післявоєнний період знаходить підтвердження й у праці Волоха (2014), який називає популяцію вовків Чернігівського й Більмацького (попередня назва — Куйбишевський) районів осередком поширення виду на інші райони Запорізької області.

□ **Шакал** (*Canis aureus*) — ссавець родини псових. Шакалів бачили мисливці й трактористи в 1960–1970 роки біля р. Каїнкулак (притока річки Токмак, басейн Азову) на території ліквідованого села Новоукраїнка.

Лисиці (*Vulpes vulpes*) періодично турбують людей своїми набігами на домашні пташники. Ці хижі ссавці проживають на всій території району, їхня кількість велика, стабільна, за словами інших — чисельність зменшилася.

† Раніше поряд із звичайною лисицею у нашому краї мешкала лисиця степова, або **корсак** (*Vulpes corsac*). У двох районах нашої області — Приморському й Приазовському — зберігся гідронім — річка Корсак.

Куниця кам'яна, або хатня (*Martes foina*) — представник родини куніцевих. Поселяється часто в старих покинутих приміщеннях. Швидко рухається, може лазити на горищах. Приносить багато шкоди людям: за ніч, бувало, передувала всіх голубів або кролів, випиваючи їхню кров. Кількість в

останні десятиліття збільшилася. Інший вид куниць — лісова (*Martes martes*) у нашій країні не заходить, його ареал дещо північніший (Абеленцев 1968).

□ **Перегузня звичайна**, або перев'язка (*Vormela peregusna*) з родини куницевих (мустелових) — мешканець нашого краю. Цей вид занесено до Червоної книги України як «рідкісний». Його бачили (відомості ненадійні) здалеку на цілих ділянках біля р. Каїнкулак приблизно 2010 року.

Ласиця, ласка (*Mustela nivalis*) — найдрібніший у місцевій фауні вид хижих (довжина тіла за даними з літератури — 13–28 см). Кількість невелика, проте стабільна. Проживають на цілих ділянках біля р. Каїнкулак.

Тхір темний, або лісовий (*Mustela putorius*) — хижий звір із родини куницевих. Тварина обережна, уникає зустрічі з людиною. При небезпеці виділяє смердючий запах. Абеленцев (1968) наводить тхора лісового для півночі області й околиць м. Бердянська. Вид відомий у районі. Інколи лазить у курники, де його й бачили. Чисельність невелика, стабільна.

Δ **Тхір степовий** (*Mustela eversmanni*) теж має траплятися в нашій місцевості (Абеленцев 1968).

Δ **Борсук європейський** (*Meles meles*) — звір із родини куницевих — досить поширений на півночі Запорізької області й утворив поселення на півдні, зокрема в сусідніх Токмацькому й Приморському районах (Волох 2014). Отже, є певні передумови для того, щоб у незначній кількості траплявся й у Чернігівському районі.

Комахоїдні та кажани

Їжак білочеревий (*Erinaceus roumanicus*) — вид ссавців ряду комахоїдних. Кількість тварин на нашій території не змінюється, їх досить багато. Часті їжаки живуть біля людських осель, вони звикають до людей, інколи можуть пити молоко, налити для кошенят. Місцеве населення ставиться до їжаків приязно, їм раді, шкоди від них на садибах не буває. Інколи їх знаходять загигблими на дорогах від наїздів машин, проте це буває дуже рідко і точно значно рідше, ніж вказують для інших регіонів (напр. Загороднюк 2006), через низьку густоту доріг і малий трафік автотранспорту.

Δ **Їжачок вухатий** (*Hemiechinus auritus*) нам не відомий, проте, за свідченнями окремих місцевих природознавців, він мешкає на території району, хоча за словами інших — його тут немає. Автори зустрічали чимало їжаків, проте всі вони були «звичайними», тобто *Erinaceus roumanicus*.

Δ **Кріт звичайний** (*Talpa europaea*) — вид ссавців ряду комахоїдних. Кроти прокладають у ґрунті довгі ходи й харчуються личинками комах, дощовими червами. За відомостями з літератури (Абеленцев *et al.* 1956), ареал кротів розташований північніше, а найближчими є знахідки із Запорізького району. Є повідомлення місцевих жителів, що кроти регулярно трапляються на території району. Проте імовірно, що назву «кріт» тут поширюють на всіх землерийв, що відомо для інших місць (Коробченко & Загороднюк 2010).

Мідицеві (Soricidae) — окрема родина з ряду комахоїдних, дрібні тварини з характерним хоботком. Мідицеві проживають на території району, проте група детально не досліджена. Тут можуть бути власне мідиці (*Sorex*), проте більш поширеними є білозубки (*Crocidura*), які мають добре розвинені вушниці. Мідицеві є частою здобиччю котів, проте коти їх не їдять.

Рукокрилі (Chiroptera) — окремий високо спеціалізований до польоту ряд ссавців, що живиться комахами. На території району є кілька різних груп (нічниця, вечірниця, нетопирі), проте вони не досліджені. Оселяються на горищах, під підвіконнями, у старих деревах. У народі їх називають інколи «летючими мишами», частіше — «кажанами». В останні десятиліття кажанів стало помітно більше. За результатами дослідження в Мелітопольському районі виявлено, що найпоширенішими є види: нетопир білосмугий (*Pipistrellus kuhlii*), вечірниця руда (*Nyctalus noctula*), пергач пізній (*Eptesicus serotinus*) (Волох *et al.* 2014). Отже, ці види мають бути і в Чернігівському районі.

Парнопалі, або оленеподібні

□ **Свиня дика** (*Sus scrofa*) — вид парнопалих ссавців родини свиневих. У 1980-х роках їх ще було багато. Проживали в полезахисних смугах. Тварини, очевидно, походили з Більмацького чи Бердянського лісництва. Повністю чи майже повністю винищені мисливцями та бракон'єрами. Місцеві жителі називають їх «дикими кабанами», «вепрами».

□ **Лось** (*Alces alces*) — ссавець родини оленевих. На початку 2000-х років мешканці Новомихайлівки на дорозі при в'їзді в село з боку Петропавлівки та біля р. Бандурки бачили лося. Можливо, лось випадково забіг із Більмацького (тоді — Куйбишевського) лісництва.

□ **Сарна європейська** (*Capreolus capreolus*) — вид ссавців родини оленевих. Приблизно у 2000 році вони ще проживали біля с. Новомихайлівка в полезахисних смугах. Їх часто бачили тоді, зараз практично тваринок не видно й не чути. Місцеве населення називає їх «козулями».

Хоча неподалік, в Асканії Новій і на Бірючому острові, мешкають олені, на території району їх не спостерігали.

Гризуни: зайцеподібні та мишоподібні

Зайці (*Lepus europaeus*), з родини зайцевих, завжди мешкали на території Чернігівського району. У радянські часи люди винищили величезну кількість зайців. Їх використовували в їжу, хутро здавали за гроші. Тварин було дуже багато. Їх можна було побачити в полі, полезахисній смузі. Узимку зайці забігали до садків і обгризали кору на деревах. На снігу на городі щочоці з'являлися їхні сліди. В останній третині ХХ ст. і в 2000-х роках зайців можна було зустріти досить рідко, однак останніми роками йде відновлення чисельності. Причиною зниження чисельності на початку ХХІ ст. є надмірне полювання наприкінці 1990 років і посухи 2001–2003 років (Волох 2014).

Ховрах малий (*Spermophilus pygmaeus*) — вид гризунів родини вивірко-вих. Нірки будували високо на берегах річок або ставків на відстані приблизно одного метра одна від одної. Люди старшого віку розповідали, що в роки голодоморів: 1932–1933 років і 1946–1947 років — багато людей вижили завдяки ховрахам. У 1950 роки минулого століття їхні шкірки здавали до заготконтори. У сімдесяті роки колгоспники знищили ховрахів повністю: носили відрами воду з річок і ставків, заливали в нірки, а коли тваринка вибігала, то вбивали. Жили тоді ховрахи на березі поблизу двох ставків між хутором Веселим (тепер у складі с. Новомихайлівка) і с. Петровським (= Петропавлівка). Інша колонія їх мешкала біля села Новоукраїнка¹, на обох берегах річки Каїнкулак. Жили ховрахи і на інших цілинних ділянках нашого району великими колоніями. Гризуни збереглися в малій кількості, бо помітно нірки.

Δ Бобер європейський (*Castor fiber*) належить до родини бобрових. Є неоднозначні повідомлення, проте автори мають сумніви щодо наявності цього виду в районі. Можливо, люди бачили ондатру, яку прийняли за бобра.

Тушкан великий (*Allactaga major*) — відомий мешканець району, місцеві жителі називають його «тушканчиком». Проживають тварини на цілинних ділянках біля річок, ставків. Принаймні на початку 2000 років їх бачили в урочищі річки Каїнкулак. Очевидно, що рідкісний. Згідно з дослідженням Тімошенкова й Бронскова (2015), тушкан у межах його ареалу в Україні скрізь нечисленний і фрагментований внаслідок нестачі ділянок цілинних степів. Тварина занесена до Червоної книги України як «рідкісна».

Δ Мишівка південна (*Sicista loriger*) — на території району можливе проживання, оскільки її ареал охоплює цю місцевість (Загороднюк 2011).

Сліпак східний, або звичайний (*Spalax microphthalmus*) — вид гризунів родини сліпакових; місцеві назви — «сліпак», «кріт». З'явилися на території району приблизно у 1990–2000 роках. Спочатку їх помітили біля с. Верхній Токмак, потім — смт Чернігівка, тепер їх помітно і на території Новоказанкуватського старостинського округу. Свої нори розташовують над ярами, за дорогами. Живуть одноосібно. Проникають на людські городи, можуть забрати значну частину врожаю картоплі. Коли люди розкопують нору, то сліпак швидко утрамбовує землю, бо не любить протягів, кажуть люди.

Щур водяний (*Arvicola amphibius*) — невеликий водяний гризун, поширений у річках і ставках. Чисельність оцінити важко, бо є ймовірність хибної ідентифікації через подібність до пацюка й ондатри.

Миші «звичайні» (рід *Mus*) — типові представники родини мишевих (Muridae). Миша хатня (*Mus musculus*) проживає в людських оселях, навіть багатоквартирних будинках, установах, господарчих будівлях. Живиться кормами й запасами їжі, заготовленими людиною. Близький до неї вид — миша курганцева (*Mus spicilegus*) — напевно, присутня в регіоні: місцевий природозна-

¹ 1970 року село ліквідоване, а розташовувалося воно між селами Новомихайлівка та Стульневе.

вєць С. Олексєнко повїдомляв, що такі миши в районї є, проте автори особисто не натрапляли на їхні курганчики. Цей вид зараз збільшує свій ареал та чисельність по всїй Українї, зокрема й у Приазов'ї.

Миши «польовї» (*Apodemus sensu lato*) — дрібні гризуни родини мишевих, що представляють кілька різних надвидів. Загалом ця група є чисельною, в останні роки їхня кількість збільшилася. Загалом ця група є чисельною, їхня кількість стабільна, звичайно, вони мешкають за межами людських осель. Миша польова (*Apodemus agrarius*) та миша мала (*A. uralensis*) проживають у полях, біля річок, ставків. Люди їх вважають шкідниками. Миша польова (*A. agrarius*) вирізняється поміж інших мишей світло-коричневим забарвленням спини і виразною чорною смугою уздовж хребта. Таких мишей реєстрували в районї не раз в урочищі річки Каїнкулак. Також у регіонї має мешкати близький до *A. uralensis* вид — миша степова (*A. witherbyi*), проте це припущення потребує спеціальних досліджень.

Пацюк мандрівний (*Rattus norvegicus*) — гризун родини мишевих. У радянську добу тварини часто поселялися у корівниках і свинарниках, часто перемігали до людських осель і громадських споруд. Вони шкодили сільському господарству, переносили тяжкі захворювання свійським тваринам і людям. І зараз їхня кількість велика. Місцеві жителі цю тварину називають і «пацюком», і «щуром», і «крисою».

Чужорідні види

Частка чужорідних видів невисока. До наведених нижче варто додати, що чужорідним є й пацюк мандрівний, описаний у попередньому розділі, проте його вселення в Україну було так давно (середина XIX ст.), що можна вважати цих тварин цілком натуралізованими.

Єнот уссурійський (*Nyctereutes procyonoides*) — один із нових представників фауни району. З'явилися ці тварини у 1970-х роках, часто їх бачили у 1980-х, але збереглися вони й дотепер. Іноді вони потрапляють під колеса автомобілів, або їх спостерігають обабіч дороги, бо не надто остерігаються людей. У народї називають їх «єнотами» або «єнотовидними собаками».

Кенгуру (родина *Marsupiodidae*) — представники сумчастих ссавців. Бачили кенгуру великого розміру в с. Новомихайлівка біля річки Бандурка приблизно 2010 року. Це поодинокий випадок. Мабуть, тваринка втекла з приватного зоопарку та заблукала у степах.

Ондатра (*Ondatra zibethicus*) — чужорідний вид, якого завезли в 1970–1980 роки. Чисельність в останні роки зменшилася. Відоме поселення ондатр на річці Каїнкулак.

Нутрія (*Myocastor coypus*) — гризун, якого також спостерігали у водоймах району. Найімовірніше, вона втекла з чийогось господарства, де розводять нутрій. Природні популяції, напевно, не сформовані.

Зміни фауни за останні десятиліття

На основі спостережних даних за останні кількадесят років щодо місцевих (нечужорідних і нефантомних) видів можна зробити такі узагальнення:

- *збільшилася* чисельність куниці кам'яної, сліпака східного, мишевих, рукокрилих;
- *стабільною* залишалася чисельність лисиці, тхора темного, лисиці звичайної, їжача білочеревого, мідичевих;
- *чисельність вовка* у порівнянні з 1950-ми роками зменшилася, однак з 1990-х росте; чисельність *зайця сірого* у порівнянні з 1950-ми зменшилася, однак з 2010-х росте; зміна чисельності *водяного цура* невідома;
- *зменшилася* чисельність пацюка мандрівного, тушкана великого, ховраха малого;
- лише *епізодично спостерігаються* шакал, свиня дика, сарна європейська, лось, перегузня;
- *регіонально вимер* один вид — корсак.

Загалом місцева фауна збідніла: деякі види зникли зовсім, зменшилася кількість інших. Причиною є інтенсивне землеробство з кінця 1940-х до кінця 1980-х років. За останні 20 років збільшилася чисельність тварин окремих видів. Причиною цього є загальне зменшення чисельності людського населення та відповідне зниження його впливів на місцеву флору й фауну.

Звірі в місцевому фольклорі

Роль тварин у житті людей велика і різнобічна. Зупинимося на фольклорному й літературному аспектах. Найпоширенішим видом українського фольклору є, звісно, казки. Цікаво, що літературознавці виділяють три види казок: казки про тварин, чарівні (їх іноді називають героїчні чи фантастичні), та суспільно-побутові (Карпенко 2014).

Казки про тварин призначені для найменших дітей. Їх дуже багато: «Рукавичка». «Колобок», «Коза-дереза», «Солом'яний бичок» та ін. Зокрема, лисиця в українських народних казках змальована хитрою та кмітливою: «Лисичка та журавель», «Лисиця та рак», «Лисиця-суддя», «Лисиця та кіт». Поруч із лисичкою часто героєм казок є вовк: «Лисичка-сестричка і вовк-панібрат», «Як лис вовкові масло показав», «Вовк, їжак і лисиця». Відомі також казки про мишей: «Мишача рада», «Півник і двоє мишенят», про зайців: «Як заєць ошукав ведмедя», «Як вовк і заєць покумалися».

Улюбленою тваринкою нашого краю, як і в Україні загалом, є їжачи. Їжачи — добрі помічники людей, бо допомагають боротися з мишами. Мабуть, тому вони є позитивними героями в усній народній творчості, зокрема в прислів'ях і приказках: «На мені покатаються, як на їжаку», «Їжак їжача голками не зляка», «З їжача не буде бика».

Мешканці нашого району часто використовують прислів'я та приказки у своєму мовленні, щоб лаконічно й образно дати характеристику певному суспільному явищу або поведінці людини, часто негативній. Упродовж багатьох років у людей склалися певні стереотипи щодо поведінки тварин. Часто формуються характеристики-символи, які несуть емоційне навантаження: зайці боязливі, вовки жорстокі, лисиці хитрі, миші метушливі.

Дуже часто вживаються у мовленні наших земляків прислів'я та приказки про зайців: «За двома зайцями не ганяйся», «Видно зайця по вухах», «Полохливий заєць і пенька боїться», «Не давай зайцеві моркву берегти, а лисиці курей стерегти». Поширеними є прислів'я про лисицю: «Кожний лис свою нору любить», «Лисиця спить, а курей бачить», «Старого лиса важко зловити», «Дивиться лисичкою, а думає вовком». Відомі такі прислів'я та приказки про вовків: «Вовк в овечій шкурі», «Вовка ноги годують», «Дружній череді вовк не страшний», «Вовка як не годуй, а він у ліс дивиться». Вовки завжди жили недалеко від людських осель і часто ставали героями української літератури та фольклору, а у віруваннях східних народів вони мають тотемне значення. Наявність українського прізвища Вовк вказує на те, що й для українців колись ця тварина мала охоронне, магічне значення. Доречно тут також згадати про наявність українських прізвищ: Лис, Кабан, Заєць, Ведмідь, Козел, Бабак, Ховрах, Щур та ін. (Фартушняк 2015). Прізвища Вовк і Заєць поширені на території Чернігівського району.

Неоцінним скарбом українського фольклору є загадки. Їхня роль у вихованні любові дітей до природи, розвитку мислення, спостережливості величезна. Улюблені загадки нашого краю такі: «Хто влітку сірий, а взимку білий» (заєць); «Котиться клубок зовсім без ниток, замість ниточок — триста колючок» (їжак); «Хоч не шию я ніколи, а голок завжди доволі» (їжак); «Ніс, як у свинки, та колючі щетинки» (їжак); «Під яким деревом заєць сидить, як дощ іде» (мокрим).

Захист природи, флори і фауни, турбота про «братів наших менших» — тема творчості багатьох українських письменників: Івана Франка «Фарбований Лис», Євгена Гуцала «Лось», Миколи Вінграновського «Сіроманець», Богдана Лепкого «Мишка», Ліни Костенко «Кольорові миші», Галини Пагутяк «Лялечка і Мацько». Ці твори є улюбленими для всіх дітей нашого краю.

Висновки

Наша розвідка спонукає до певних висновків.

По-перше, фауна південно-східної частини України є різноманітною завдяки сприятливим кліматичним умовам. По-друге, споживацьке ставлення людини до природи, гонитва за збільшенням посівних площ, особливо в радянські часи, зменшили цілинні ділянки землі, де мешкали тварини, призвели до скорочення їхньої кількості, навіть зникнення окремих видів. По-третє, адаптуватися до нових умов проживання змогли невеликі за розміром ссавці. По-

четверте, тваринний світ нашого району, як і всієї України, потребує кращого захисту на державному рівні та органами місцевого самоврядування. По-п'яте, образи тварин широко вживаються у фольклорі, літературі, навіть прізвищах, що ще раз нагадує про взаємозв'язок двох світів — людини і звірів.

Подяки

Автори щиро дякують жителю Чернігівського району Олексієнку Сергію Володимировичу за його спостереження та розповіді про місцеву теріофауну. Велика подяка Загороднюку Ігорю Володимировичу за цінні поради щодо систематизації матеріалу для статті. Любов до природи, вміння бачити її красу, захищати кожну пташку і тваринку, насаджувати дерева, кущі та квіти передав тато й дідусь Хлібець Іван Денисович.

Література • References

- Абеленцев, В. І., І. Г. Підоплічко, Б. М. Попов. 1956. *Загальна характеристика ссавців. Комахоїдні, кажани*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–448. (Серія: Фауна України; Том 1: Ссавці, вип. 1). [Abelentsev V. I., I. G. Pidoplichko, B. M. Popov. 1956. *General Characteristics of Mammals. Insectivores, Bats*. Acad. Sci. Ukr. RSR Press, Kyiv, 1–448. (Fauna of Ukraine; Vol. 1: Mammals, Is. 1). (In Ukrainian)]
- Абеленцев, В. І. 1968. *Куницеви*. Наукова думка, Київ, 1–280. (Серія: Фауна України; Том 1, вип. 3). [Abelentsev, V. I. 1968. *The Mustelids*. In: *Fauna of Ukraine. Volume 1: Mammals, Issue 2*. Naukova Dumka Press, Kyiv, 1–280. (In Ukrainian)]
- Акімов, А. І. (ред.). 2009. *Червона книга України. Тваринний світ*. Глобалконсалтинг, Київ, 1–600. [Akimov, I. A. (ed.). 2009. *Red Data Book of Ukraine. The Animal World*. Globalkonsalting, Kyiv, 1–600. (In Ukrainian)]
- Барабаш-Никифоров, І. І. 1928. *Нариси фауни степової Наддніпряниці*. Державне видавництво України, Дніпропетровськ, 1–158. [Barabash-Nykyforov, I. I. 1928. *Sketches of the steppe Dnieper fauna*. State Publishing House of Ukraine, Dnipropetrovsk, 1–158. (In Ukrainian)]
- Волох, А. М. 2014. *Охотничьи звери Степной Украины*: монографія в 2-х кн.: кн. 1. ФЛП Гринь Д. С., Херсон, 1–412. [Vолох, А. М. 2014. *Mammals Hunted in Steppe Ukraine*: Monograph. Grinn D. S., Kherson, 1–412. (In Russian)]
- Волох, А. М., В. Д. Сіохін, І. К. Поліщук, П. І. Горлов. 2014. Дослідження кажанів на території українського Приазов'я за допомогою ультразвукового детектора в зоні впливу вітрової електростанції. *Бранта: Сборник научных трудов Азово-Черноморской орнитологической станции*. 17, 76–95. [Vолох, А. М., V. D. Siokhin, I. K. Polishchuk, P. I. Gorlov. 2014. The study of bats by ultrasound detector in the zone of influence of wind farms in Ukrainian Azov region. *Branta: Collection of scientific papers of the Azov-Black Sea Ornithological Station*, 17: 76–95. (In Ukrainian)]
- Загороднюк, І. 2006. Загибель тварин на дорогах: оцінка впливу автотранспорту на популяції диких і свійських тварин. *Фауна в антропогенному середовищі*. Луганськ, 120–125. (Праці Теріологічної школи, вип. 8). [Zagorodniuk, I. 2006. Animal mortality on the roads: estimation of vehicle traffic influence on populations of wild and domestic animals. *Fauna in Anthropogenic Environments*. Luhansk, 120–125. (Series: Proceedings of the Theriological School; Vol. 8). (In Ukrainian)]
- Загороднюк, І. 2011. Міжвидова гібридизація і фактори її формування на прикладі теріофауни Східної Європи. *Біологічні Студії. Studia Biologica*, 5 (2): 173–210. [Zagorodniuk, I. 2011. Interspecies hybridization and factors of its formation in the East-European mammalian fauna. *Studia Biologica*, 5 (2): 173–210. (In Ukrainian)]
- Карпенко, С. 2014. Європейський підхід до класифікації жанру української народної казки. *Мова і культура*. Вип. 17, т. 1, 386–392. [Karpenko, S. 2014. European approach to the classification of the Ukrainian folk tales. *Language & culture*, 17 (1): 386–392. (In Ukrainian)]
- Коробченко, М. А., І. В. Загороднюк. 2010. Назви сліпаків (Spalacidae) фауни України: наукові й українські. *Проблеми вивчення й охорони тваринного світу у природних і антропогенних екоси-*

- стемах. Матеріали Міжнародної наукової конференції. За ред. І. В. Скільського та Н. А. Смірнова. ДрукАрт, Чернівці, 229–238. [Korobchenko, M. A., I. V. Zagorodniuk. 2010. Scientific and Ukrainian vernacular names of mole rats (Spalacidae) of the fauna of Ukraine. In: Skilsky, I. V., N. A. Smirnov. (eds). *Problems of study and conservation of animals in natural and anthropogenic habitats. Materials of International conference*. DrukArt, Chernivtsi, 229–238. (In Ukrainian)]
- Раковський, І. (гол. ред.). 1930–1933. *Українська загальна енциклопедія. Том III. Рідна школа*, Львів, Станіславів, Коломия, 1–1422. [Rakovsky, I. (editor-in-chief). 1930–1933. *Ukrainian General Encyclopedia. Volume III. Ridna shkola*, Lviv, Stanislaviv, Kolomyia, 1–1422. (In Ukrainian)]
- Тимошенко, В., А. Бронсков. 2015. Тушканчик большой (Allactaga major) в Северном Приазовье (Украина): распространение и численность. *Праці Теріологічної Школи*, **13**, 49–56. [Timoshenkov, V., A. Bronskov. 2015. The Great Jerboa (Allactaga major) in the North Azov Region (Ukraine): Distribution and Abundance. *Proceedings of the Theriological School*, **13**, 49–56. (In Russian)]
- Фартушняк, К. О. 2015. Назви тварин як лексична база творення українських прізвищ (на матеріалі прізвищ мешканців Тростянецького району Вінницької області). *Слов'янський збірник*, **19**: 320–326. [Fartushnjak, K. O. 2015. Names of animals as lexical basis for the creation of Ukrainian last names (from the last names of citizens of Trostianets district of Vinnytsia region). *Slavic collection*, **19**: 320–326. (In Ukrainian)]
- Яворницький, Д. І. 1990. *Історія запорізьких козаків*. Світ, Львів. Том 1, 1–319. [Yavornytskyi, D. I. 1990. *The History of Zaporizhian Cossacks*. Vol. 1, 1–319. (In Ukrainian)]

Резюме

ХАРЧУК, Л., ХАРЧУК, С. Дикі ссавці Чернігівського району Запорізької області: до складу фауни та значення видів у культурному житті. — Зібрано оригінальний спостережний матеріал щодо складу та змін у місцевій теріофауні, наведено деякі спостереження щодо поведінки тварин і взаємодій із людиною. На основі викладених даних можна зробити висновки про загалом збіднення місцевої фауни через діяльність людини. Зменшення впливу людини, починаючи з 1990-х років, сприяло збільшенню чисельності деяких видів, однак не різноманітності. Тваринний світ Чернігівського району, як і всієї України, потребує кращого захисту на державному та місцевому рівнях. Додатковим зібраним матеріалом є прислів'я, приказки й загадки, поширені на території району й пов'язані з його теріофауною. Це свідчить про інтерес мешканців до навколишнього світу. Треба розвивати зацікавленість людей флорою та фауною, підвищуючи загальну обізнаність про цінність біорізноманіття та дбайливого ставлення до природи.